

Τα Σαράντα παλικάρια

▲ Ο Μάρτιος, έφιππος και πολεμικός, έκπιτος θεός που ξαναγύρισε, παλικάρι και μάρτυρας, από την παγωμένη λίμνη της Σεβάστειας στην ενγνώμονα θέρμη της λαϊκής λατρείας. Μικρογραφία χειρογράφου του έτους 1346. Μονή Βατοπαιδίων, Αγιον Όρος.

Του ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑ ΠΑΛΙΚΑΡΙΑ από τη Λιβαδειά που πάνε να πατήσουνε την Τριπολιτζά, και τ' άλλα Σαράντα που διαβαίνουν όλη τη Μικρά Ασία, την Καππαδοκία, περνούν τον Ευφράτη και φτάνουν στις πόρτες, τα σύνορα της Σουρίας, είναι οι δυο εκδοχές, μια όψιμη της τουρκοκρατίας και μια παλιότερη βυζαντινή, της ηρωικής θεματικής συγκρούσεων, πολέμων, εκστρατειών που τραγούδησε ο λαός των Ρωμιών. Σαράντα τα παλικάρια, σαράντα ο μαγικός, μυστικός αριθμός της πληθούς, σαν τα σαράντα κύματα, το σαρανταλείτουργο, το σαράντισμα, τα Καλά Σαράντα της μνήμης. Κι όπως δε λείπει ο Μάρτης από τη Σαρακοστή την Τεσσαρακοστή, κι όπως ο Μάρτης γδάρτης και παλιός παλουκοκαύτης σχετίζεται άμεσα με τον στρατό και τον πόλεμο, ας δούμε τη σχέση του πολεμικού γδάρτη των μηνών με τον αριθμό 40 και μάλιστα με τα Σαράντα παλικάρια του στρατού και του πολέμου.

Υπάρχει μια συμπαθής προϊστορία του παρόντος σημειώματος, που αξίζει συνοπτικά να κοινοποιηθεί. Έχει και πάλι σχέση με το κρασί. Ένας στίχος σε ποίημα του Λέοντος Μαθηματικού και Φιλοσόφου (9ος αι.) προκάλεσε πριν από μερικά χρόνια μια έρευνα που επιφύλασσε εκπλήξεις. Μέρος του ποιήματος αυτού μεταφράσαμε στη συμβολή μας στο προηγούμενο αφιέρωμα των «Επτά Ημερών» στον Φεβρουάριο των προγόνων. Η παγωνιά της κατοικίας του Λέοντα είναι τέτοια που του θυμίζει κάποιους τόπους όπου ακόμη και το κρασί παγώνει μέσα στα αγγεία και τα σπάζει, «πήγγυσι και τον οίνον εν τισι τόποις / τους τ' αμφορείς ρήγγυσιν εκ της ψύξεως». Στην απορία μου, λοιπόν, αν κάτι τέτοιο όντως συμβαίνει, και στην αναζήτησή μου για να εντοπίσω μαρτυρίες ή παρόμοιες αναφορές σε παγωμένα κρασιά (κρασιά που γίνονται πάγος) που σπάζουν τα πηθάρια και τα λαγήνια, περιπλανήθηκα από τον Δούναβη ως τον Ευφράτη και από την αρχαία γραμματεία ως την νεοελληνική. Ξαν τα Σαράντα πολεμικά παλικάρια, ανταμείφθηκα από τον γέροντα που απάντησα με κρατήρες γνώσης και ευφροσύνης.

Έτσι διαπιστώνω κατά την πορεία της έρευνας ότι: α) στον Ιστρο (Δούναβη) και στον Καύκασο, ήδη στην αρχαία γραμματεία αναφέρεται (η βυζαντινή απλώς αντιγράφει), ότι το ψύχος παγώνει τα κρασιά, που πρέπει να κομματιαστούν για να τα πει κανείς – περίπου η πρώτη μαρτυρία του on the rocks ..., β) ο Λέων στους στίχους του εμμέσως αντλεί στοιχεία από τα εγκώμια των Σαράντα Μαρτύρων, οι οποίοι μαρτύρησαν, οπότε και τιμάται η μνήμη τους, στις 9 Μαρτίου. Στα εγκώμια, λοιπόν, αυτά αναφέρεται ότι στις μέρες του Μάρτη όπου οι σαράντα στρατιώτες τιμωρήθηκαν να παραμείνουν έξω στο κρύο της παγωμένης λίμνης της Σεβάστειας, το ψύχος παγώνει ναυσιπόρους ποταμούς και τους μετατρέπει σε δρόμους, πετρώνει τα νερά και πάζει κρασιά και λάδια, που, πετρωμένα, παίρνουν το σχήμα του αγγείου στο οποίο περιέχονται και το σπάζουν, γ) ο Λέων για χρόνια υπηρέτησε διδάσκοντας στο ναό των Αγίων Σαράντα στην Κωνσταντινούπολη και συνδέεται με τους μεσοβυζαντινούς στρατιωτι-

► «... πήγγυσι και τον οίνον... τους τ' αμφορείς ρήγγυσιν εκ της ψύξεως» – Σχέδιο του Κωστή Μονδάρτου εμμενομένο από τους άγιους Σαράντα Μάρτυρες της λίμνης της Σεβάστειας.

του Μάρτη

κούς, τους άλλους αγίους Τεσσαράκοντα και δύο μάρτυρες του Αμορίου των οποίων η μνήμη τιμάται επίσης το Μάρτη, στις 6, 8) ο Μάρτης, ο κατεξοχήν στρατιωτικός μήνας, ο μήνας του θεού Άρη, είναι επίσης ο μήνας που από τους Βυζαντινούς, και μάλιστα στις πρώτες μέρες του (όταν μαρτύρησαν και τιμούνται οι δύο ομάδες των στρατιωτών Σαράντα Μαρτύρων), θεωρείται ότι ο καιρός γίνεται ακόμη ψυχρότερος. Στα Γεωπονικά μάλιστα, όταν δίδονται συμβουλές στους καλλιεργητές, η εορτή και το μαρτύριο των Αγίων Σαράντα αποτελεί το παράδειγμα και την απόδειξη της τροπής του καιρού: «από της εβδομάδας του Μαρτίου έως της ενάτης, είωθεν επί το ψυχρότερον τρέπεσθαι ο αήρ, κατ' εκείνας γαρ τας ημέρας και οι τεσσαράκοντα Μάρτυρες, τοις πάγοις παραδοθέντες εμαρτύρησαν».

Για πρώτη φορά μετά την ερευνητική αυτή περιπλάνηση έβλεπα τον μήνα Μάρτη πιο ουσιαστικά. Γνώριζα, κατά πώς λέει ο Λυδός, ότι οι Ρωμαίοι «ανετίθουν αυτόν τώ Άρει» κι ακόμη ότι «τον Μάρτεμ οι Ρωμαίοι μόρτεμ εκάλουν, οιονεί θάνατον ή κινητήν των τεχνών ή Άρει τον παρά αρρένων μόνον τιμώμενον» ή Μάρτη γδάρτη του πολέμου. Γνώριζα την ιστορία της γριάς και την άλλη, εκείνη των μνηών με το κρασί, τα πετρωμένα από το ψύχος όντα αλλά και τα χαρμόσινα χελιδονίσματα, γνώριζα ότι είναι ο μήνας που τότε κλαίει και τότε γελάει. Κι ακόμη ότι τον Μάρτη «πάντες τροφήν την εκ κύαμιν ελάμβανον», μια σαρακοσιανή συνήθεια ως τις μέρες μας. Μα όλα φωτίστηκαν με τα κρασιά του Μάρτη που πετρώνουν και με τα Σαράντα πολεμικά παλικάρια της Σεβαστείας και του Αμορίου. Μάρτεμ, μόρτεμ του οίνου, του αίματος και του πολέμου, ή, όπως λέει η παροιμία, «Μάρτη χιώνι βούτυρο και σαν παγώσει μάρμαρο». «Άρεος δε ο κύαμος, παρά το κύειν το αίμα». Στον Μάρτη και η σαρακοσιανή μάχη των παθών, της νηστείας, της αναμονής και υπομονής, κατά το χελιδόνισμα «Μάρτη, Μάρτη μου καλέ και Φλεβάρη χιονερέ και Απρίλη λαμπερέ τη Λαμπρή μάς έφερε».

Στις μαρτιάτικες, λοιπόν, μάχες δεν μπορούσε παρά να έχουν τη θέση τους τα Σαράντα παλικάρια του πολέμου. Τα βλέπω και εγώ μαζί με τον Παπαμαστοράκη να πορεύονται προς μεγάλους κινδύνους, με στόχο να τους εκμηδενίσουν ανακουφίζοντας μια κοινωνική ομάδα, και κατόπιν να αφηρωίζονται. Να υπάρχουν στη συλλογική μνήμη κάθε κοινωνίας, ξεκινώντας από τις πρωιμότερες εποχές και να φθάνουν ως τη δική μας, πλουτίζοντας με τα πάθη τους, τη χάρη τους και τη συγκίνηση που προκαλούν, την παγκόσμια λογοτεχνική και εικαστική παράδοση.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Για τα παραπάνω, βλ.:

Ηλίας Αναγνωστάκης, «Όταν το κρασί γίνεται πάγος», Αθήνα 1998.

Τίτος Παπαμαστοράκης, «Ιστορίες και ιστορήσεις βυζαντινών παλληκαριών», ΔΧΑΕ 20 (1998), 213-230.

▼ Οι άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες της Σεβαστείας, φορητή εικόνα τον 12 - 13ον αι. από τη Γεωργία του Καυκάσου.

«...και οι τεσσαράκοντα Μάρτυρες, τοις πάγοις παραδοθέντες εμαρτύρησαν»